

OSMANLI DEVLETİNDE PLANLAMAYA YAKLAŞIM

Dr. ERGUN GÜRPINAR

Osmanlı Devleti Tanzimat ile toprak kaybının sona ermesi sonucu ordunun her yönü ile düzeltilmesi, batılılaştırılması çalışmalarına hız vermiştir. 19. yüzyılın başlarına kadar sarayda veya yönetimde söz sahibi olan kimselerin yaptıkları binalarda değişikliklerin çoğunun batılı şekillerinde olup Osmanlı kalıbına paralelliği sağlanmıştır. Ancak bu yenileme sadece mimari yönde değil Kanun Tüzük ve batılı kurumlarda olduğu gibi kökten değişikliklere gitmekti. Bindiği gibi Gülhane hattının ilanına kadar Devletin hukuk düzeni ve işlerliği şeriate yakın bir şekilde idare edilmekteydi, sonradan Osmanlı Devleti'nin eski düzen ve sisteminden yeni bir sisteme geçmenin şart olduğu görülmüyordu.

Örneğin: Fransız Devrimi'nden sonra Evrensel Hukuk Kuralları yaygınlaşmış, şahısların mahkemesiz ölüm veya mallarının alınmasıyla cezalandırılabilen şeriat hükümlerinin bu yenileşme karşısında çelişki yaratmış olduğuda açıkça görülmekteydi.

1839'da Gülhane hattının ilanı ile sorunların bir kısmının çözüme kavuştuğu (şahısların doğal haklarını içeren) bir sistemin ağırlıklı olduğu görülmüştür. Ancak Tanzimat döneminde batılılaşmaya geçişin iyi bir şekilde uygulanması bizzat İstanbul'da yabancı uyruklu mimarlara yaptırılan binların etkisi ile görülmüştür. Hatta çevreyi şekillendirmede de etki payları bir hayli fazladır.

Gerçekten de düzenlemelerde belirli bir plan ve yön çizilmemişti. Tanzimat 1856 İslahat Fermanı'yla ortaya çıkarılan yenilik formülleri çok güç şartlarla karşılaşmıştı.

Osmanlı İmparatorluğunda Bayındırlık işlerinin gereksinimleri çok genişti ama Vakıflar bunun içinde çok sınırlı bir bölümü ele alabilişti. Bu tarihlerde İkinci İslahat Rahatsızlığı (1858) Arazi Kanunu (1858)

Vilayetlerle ilgili Kanunlar ve yabancılara toprak mülkiyeti hakkı (1862)
Ticaret Mahkemeleri 1864

Deniz Ticaret Kanunu 1864-1865

Ebniye Nizamname ve Kanunu 1870-1876

Medeni Kanun Taslağı oluşturulmuştur.

İslahat Fermanı'nda bankaların kurulacağı ve yabancı yatırımların teşvik edileceğini belirtilmiştir. Bu hükümlerin uygulanması ile imparatorluğun 1855-1875 yılları arasında iflase gittiği görülmektedir. 1863-1864 yılı Osmanlı bütçesine bakıldığında bütçe giderleri için

- Evkaf Nezaretine 4.628.000 Fr.
- Maarif ve Nafia Nezaretine 1.084.000 Fr.
- Padişahın namına 27.712.000 Fr.

Padişahın namına verilenin beşte biri kadar bir yer tuttuğu için inşaat ve planlamayla ne kadar ilgilenildiği açıkça görülmektedir.

Yalnız - Saraylar

- Köşkler

- Bahçeler yapımı hep devam etmiştir. 1856'dan sonraki yıllarda inşaatla planlamayla ilgili çıkartılan Nizamnameler ve 6 dairenin kuruluşu ile işin ciddiyeti anlaşılmıştır.

- Karaköy Meydanı
- Köprü başının açılması
- Sokakların genişletilmesi
- Kuyuların açılması

Sularla ilgili çalışmalar genelde inşaat ve planlama alanlarında Paris modelinin alınması, kanunların Fransızcadan çevrilmesi devletin içinde sorumluluk alan şahısların batı etkisinde olmaları veya yetiştirilmeleri açıkça görülmektedir. Tanzimat ilanından sonra kesin planlama ve sistemlere bağlanmak istenmiştir, hatta yazılı hükümlere uyulma girişimleri daha önem kazanmaya başlamıştır. Eski İstanbul'da sık sık meydana gelen yangınlar da dokuda tehlikeleri oluşturmakta idi. (Edimekapı, Fatih, Aksaray, Eski Ayasofya, Balat, Fener gibi)

19. yüzyıl başında Şehreminliği ve Mimar başlığı birbirinden ayrılması düşünülmüştür. Zaten o tarihlerde şehremini genellikle sarayların yiyecek, giyecek, masraflar, maaş işlerine bakar, mimar başıda teknik konuları düzenlerdi. İlk belediye örgütlenmesi II Mahmut döneminde yeniçeriliğin kaldırılmasını izleyen reformlar sırasında yapılmıştır. 1926'da kurulan İhtisab Nezareti ilk başlarda esnafı denetlemiş daha sonra Maliye Nezareti şekline getirilmiştir. O tarihlerde köy kethudasının bulunması ve her mahalleye bir muhtar tayini ve mahallerin, şehir içinde bir birim olarak tanınması. Yönetim için 3-5 kişilik bir danışma sisteminin kurulması şehir ve köy sistemleri üzerinde örgütsel bir çalışmanın oluştuğunu göstermektedir.

Özellikle Fransız sistemini gösteren bu örgüt şekilleri Belediye Meclisine

üye olabilmek ve şehir yerel yönetiminde söz geçirebilmek için yılda 5000 kuruş vergi verecek mala sahip olmak gerekmiş. Ancak bu sistem ve arzularla pek fazla bir iş yapılamamıştır.

1854'ü izleyen yıllarda yol yapımı ve onarımı imar işlerinin belediyeye verilen görevler arasında sayılmasına rağmen parasızlıktan dolayı birçok işlerin Nafia Nezareti tarafından yüklenildiği ifade edilmektedir ve 1876 yılına kadar etkin bir çalışma görülmemiştir.

Meşrutiyetin ilanı ve ilk Mebusan Meclisi'nin toplanmasıyla biri İstanbul'da diğeri Osmanlı şehir ve kasabalarında uygulanmak üzere iki ayrı Belediye kanunu çıkarılmıştır.

Osman Nuri'nin çalışma önerisi Paris'teki belediye düzenine benzerlik sağlamıştır.

1857'de kurulan "Beyoğlu ve Galata Altıncı Daire-i Belediye" si şehrin güzelleştirilmesi, şehrin temizliği, düzeni (kolluk kuvveti ile) gibi çalışmalar yoğunlaştırılmış, 1876 dan sonra çıkarılacak İstanbul'u ve diğer vilayetleri içine alacak belediye kanunlarına örnek olmuştur. Bu arada bazı imar faaliyetlerinin yapılması için ön çalışmalar yapılmıştır.

Örneğin:

- Kadastro haritalarının ele alınması
- Yol onarımları
- Mezarlık alanlarının onarımı ve taşınması
- Tepebaşı ve Taksim parklarının açılması
- Hastane ve sağlık faaliyetlerinin hızlandırılması ve yer seçimleri
- 1876'dan sonra çıkarılan İstanbul'u ve diğer vilayetleri kapsayacak olan belediye kanunları ve bunların uygulama yerinin İstanbul olması istenmiştir.

Örneğin: Divan yolu-Babı Ali civarı gibi ve o tarihlerde şehrin en işlek merkezlerinin çekirdeği sayılan yol genişlikleri 3-4 arşından 8 arşına çıkarılmıştır. (2.25 m - 8 m) değişim göstermiş yolların genişletilmesi Sirkeci-Hocapaşa yangınından sonra başlamıştır.

Hocapaşa yangınından sonra şu rapor verilmiş

- Yollar çok dar ve eğri bükürü
- Çok yokuşlar var girip çıkmak çok zor
- Can ve mal emniyetini kontrol etmek yangın esnasında çok zor
- Temizlik, asayiş ve düzeni sağlamak da zor
- Bölgede ahşap yapı çok olduğu için yangın çok çabuk yayılma göstermektedir.
- Bu bölgede su temini zordur.

Yukarıdaki ifadelerde anlaşıldığı gibi İstanbul'un geliştirilmesi ve güzelleş-

tirilmesi görevi 1869'da Belediyeye verilmiştir.

Yapılan çalışmalar tatmin edici olmasa da mimari-bahçe tanzimi, yalılar, köşkler, parkların düzenlenmesinde doğa elemanlarının ağırlıklı olduğu hissedilmektedir. Kağıthane'de başlatılan imar hareketlerinden dolayı osmanlı mimarisine yeni anlayışlar getirilmiş, bu yenilik özellikle dış mekanların tasarımında görülmüştür. Doğa elemanları bahçe düzeninde ve açık mekanı planlamada kullanılmıştır. Ağaçlar ve bitki grupları ile birleştirilerek mekanları tanımlayan elemanlar oluşturulmuştur. Osmanlı mimarisindeki insan ölçeği daha zengin görünümle öne çıkmaya başlamıştır.

Su elemanlarının çeşitli şekillerde kullanımı da önem kazanmıştır. (Su oyunları ile hareket sağlanmıştır). Havuzlar, akan sular, fiskiyeler çiçekler ve canlı türlerin yetişmesi (mikro seviyede bir doğal park tanzimi başlatılmıştır)

- Su hareketlerinde
- cami çeşmeleri
 - semt çeşmeleri
 - meydan çeşmeleri
 - sebil sular

dış mekanlara üç boyutluluk kazandırmıştır. (İnsan + çevre + yapı boyutları + suyun kullanımı içinde kuşların + kelebeklerin) dolaşması insan ölçeğinde lokal parklar, birden değer kazandığı görülür.

Fakat bu olayların felsefesinin tam anlamıyla kamu yararına olduğu söylemez ama ilk adımları atılmıştır. Osmanlı toplumu çevre ile yabancı sayılmaz doğa ile devamlı iç içe olmuştur. Toplumun akışı içinde bu inceliği görmek mümkündür.

Örneğin: Lale devrinde Kağıthane'nin bilinen görkemli batılı yaşamı batılı ilişkileri sergilese de ana tema gene Osmanlı yaşamı ve sanatıdır. Fakat batı etkileriyle şekillendirilmiştir, diyebiliriz ve yönetim kadrolarındaki çeşmeleri, kasırları, kanalları, promenat yerlerini oluşturarak bir dizi fonksiyon kazanmasına yardımcı olmuşlardır.

Örneğin: Topkapı Sarayı'ndaki III. Ahmet'in yemiş odasında odanın hacmini genişletmek için perspektif oyunları ile zengin geniş göstermek biçimine gidilmiştir. İç mekanlarda sofalar, çiçekli kabartmalar, işlemeli tavanlar ve değişik motiflerle süslenmiştir. Bir başka deyişle doğayı iç mekana küçük ölçekte taşımışlardır. III. Ahmet'in zamanında onarım ve yapım çalışmaları yanı sıra su ile ilgili faaliyetler de bir hayli gelişmiştir. 1730'larda şehir planlarının dülediği bir düşünce tarzı geliştirilmiş, ancak şehir dokusu içinde yapılan köşkler, konaklar zamanla yangın sebebiyle çok çabuk yok olurken Boğaz'ın iki tarafında yapılmış olan köşkler, yalılar daha sağlıklı kalmayı başarabilmişler dolayısıyla sahil saraylarının tarihi değerleri artarak anıtsallaşmıştır. Küçük su Kasrı, Beylerbeyi, Dolmabahçe, Kanlıca'daki tarihi yalılar, yapılaş şekilleri, pencere, kapı detayları döşeme ve tavan kaplamaları zamanımıza kadar taşınmıştır. Bu

yapılarda deniz kabuğu biçimleri, barok, neorönesans üslubu dizaynları çizimler, planlar görmekteyiz.

Zamanın şehirleri içinde nüfus dağılımına bakacak olursak tanzimat fermasını idari, siyasi, mali düzenlemeleri getirirken başka bir sorunla da karşılaşmıştır. Herkesin aynı tebanın nimetlerinden eşitlik ölçüsü içinde pay alması gerekir. Tanzimattan evvel korunan azınlıklar artık tebanın getirmiş olacağı haklardan istifade edebilecek ayrı bir muameleye tabii tutulmayacaktı.

Osmanlı zamanında toplum genellikle dini gruplar şeklinde belirli yerlerde ve belirli amaçlar için toplanmışlardı. Bu arada azınlık gurubunun nüfusunda bir artış görülmüştü. Dolayısıyla sık sık olan yangınlar ve nüfus çoğalması karşısında konut sorunu kendiliğinden ortaya çıkmıştı.

- Arsa fiyatları artmaktaydı.
- Konut alanları sınırlı olduğu için yayılma mümkün olamamaktaydı.
- Sık sık yangınların olması çevreyi hem tahrip ediyor hem de sık yaşamı tehlikeli hale sokmaktaydı.
- Eski Osmanlı yaşamında şehir dokusunda evlerin dizilişleri yani cephe modüllerinin dar olduğu görülür.

Ve bu sistemle de ayrı bir estetik görünüm simgelenmiş oluyor. İstanbul'un çeşitli semtleri için hatta üç dört kata varan yükseklikler, malmeme (taş, tuğla), pencereler demir parmaklıklı, cumbalı veya ahşap kafesli, ufak doğramalar, kare camlar ve dar yollar, Arnavut kaldırımları.

Örneğin: Balat, Fener, Cibali ve Karagümruk

Şehir yayılmasında göze batan olgulardan biri de İstanbul'da 18. yüzyıla kadar şehir ciddi değişikliğe pek uğramamıştır. Ancak yangınların çok sık olması ile boş arsalar ve viraneliklerin haricinde boş arsaya rastlamak zordur ve ulaşım modeli üzerinde de pek değişim görülmemiştir. Semtler arası pek uzak olmadığı için yürüyerek 15-20 dakikada yakın semtlere gidilirdi.

Örneğin Fatih döneminde İstanbul yoğunluğu 182 mahalle üzerinde toplanmıştı. 16.yüzyılda 292 mahalle 17. yüzyılda 277 mahalle (253 müslüman 24 gayri müslüm olmak üzere) 18. yüzyılda yayılma ve yoğunlaşmada belirli farklar görülmüştür ve sur içi bölgelerinde giderek yoğunluk artış göstermiş ve 19. yüzyılda Galata-Beyoğlu mezarlık alanları da içine alarak yayılma görülür; ancak İstanbul görüntüsünde eski bina ve camilerin dışına sarktığı hissedilir. Aynı zamanda ulaşımı sağlayan kayık ve kayıkçı sayısında da artış vardır ve deniz ulaşımı önem kazanmıştır. 18. yüzyılın ikinci yarısında (13 yıl içinde) Galata, Üsküdar, Eyüp semtlerindeki fırın sayılarında çok artış görülür. Ancak Galata-Üsküdar semtlerinde yakınlaşma başlamış 1878'de eski köprüden Azapkapı-Unkapanı arasının bağlanmasıyla da Karaköy köprüsü civarında ticarethaneler oluşmuş, 1869'da altı tramvay şirketlerinin girişi sonucu yol daha resmi hüviyet kazanmıştır.

Haydarpaşa rıhtımı ve liman yapımı Sirkeci'ye kadar sahilin kullanımdan kalkmasıyla şehrin belirli yerlerinde denize olan yakınlık kaldırılmıştır. 19. yüzyılda öncelikle karayolu onun arkasından demir yolu İstanbul'un yakın çevreleriyle ve Anadolu Avrupa düğüm noktasını oluşturmuştur. Ayrıca sahillerin düzeltilmesi rıhtım yapımı konularının nizamname ve kanunlarla denetlenmeye çalışılması şehrin iç ve dış bağlantılarını da bir statüye sokmuştur.

18. yüzyılda yabancı elçilerin yazlık konutları büyük derece kadar uzanmış ve her iki tarafta yeşil örtü ile yalılar bir uyum içinde görülmektedir. Bu yayılma içinde etnik grupların da yayılma gösterdiği fark edilmektedir.

19. yüzyılda geldiği zaman İstanbul'da belli başlı konut türlerini şöyle sayabiliriz.

- Saray ve Kasırlar
- Köşkler, yalılar, saraya mensup kimseler ait evler devlet adamlarına, varlıklı ailelere ait ahşap yalı ve konaklar
- Avlulu veya bahçeli küçük evler
- Mahalle evleri
- O tarihlerde şehir içinde bekar odaları varlığında bir değişim görülmemiştir.

Galata ve Pera ise genellikle yabancı kökenli halkın barındığı bir bölge olmuştur.

- Yaşam daha ziyade kısıtlı alanlara sığdırılmış,
- Tanzimat döneminden sonra değişimler belirgin hal almıştır.

Avrupa ile temasın hızlanması sonucu yapıların dışında değişim görüldüğü gibi iç motif ve süslemelerde de yenilikler olmuştur. Bilhassa yangınlardan sonra kat yükseklikleri de artmıştır. Ulaşımında Karaköy-Beyoğlu konut ve iş alanları artınca Avrupanın ilk metrolarından olan 1869 Tünel işletmeye açılmıştır. Bürolar, İş hanları, depolama alanları Asmalı mescit, Tepebaşı gibi semtlerde gelişmiştir ve hizmetler artınca lokanta, eğlence yerleri, pansiyon, otel gibi olgularda da artış kaydedilmiştir. Yangınlar ile İstanbul'a göç'te artış kaydedilmiştir ve 14 şevval 1858 tarihli meclis mazbatasında 6. daire belediye sınırları içindeki taşınmazların yazılması harita kadastro sununun çıkartılmasına karar verilmiştir.

"O tarihlerde çevre incelendiği zaman panoromik güzellik, perspektif var şehir bakımı ve temizliği eksik ifadesi" kullanılmıştır.

19. yüzyılda yenileşme ve yoğunlukta bir hayli artış görülmüştür ve bir Avrupalı gözlemciye göre kışla ve fabrika arası bir görünüme sahip olduğu ifade edilmektedir. Ancak konut sorununa yardımcı olabilmek için batı anlayışı içinde vakıf mülkleri olarak en belirgin olan akaretler dizileri inşa edilmiştir. 19. yüzyılda çıkarılan nizamname maddelerinden faydalanarak ortaya çıkan kat irtifaları iki veya üç katlı mekanlar olarak görülüyor, ancak iç mekanların iki veya üç basamakla iniş veya çıkış şekliyle düzenlendiği görülmektedir.